

Hoppeli vai hobitti?

Käännösnimet ja nimimaisemat Risto Pitkäsen ja Kersti Juvan käännöksissä J.R.R. Tolkienin teoksesta *The Hobbit or There and Back Again*

Reea Ruusuvuori

Kandidaatintutkielma

Kielten tutkinto-ohjelma, Suomen kieli

Kieli- ja käännöstieteen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

kesäkuu 2024

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Kandidaatintutkielma

Kielten tutkinto-ohjelma, Suomen kieli

Reea Ruusuvuori

Hoppeli vai hobitti – Käännösnimet ja nimimaisemat Risto Pitkäsen ja Kersti Juvan käännöksissä J.R.R. Tolkienin teoksesta *The Hobbit or There and Back Again*

Sivumäärät: 24, 1

Tutkielmani aiheena ovat J.R.R. Tolkienin teoksen *The Hobbit or There and Back Again* kahdessa eri käännösversiossa esiintyvät hobbittien, eli hoppelien (Pitkänen 1973) ja hobittien (Juva 1985) nimet ja nimimaisemat. Tarkoitukseni on selvittää, mitä eroja ja yhtäläisyyksiä käännösten välillä on ja toisaalta millaista nimimaisemaa käännösnimet teoksissa rakentavat ja miten ne eroavat alkuperäisteoksesta.

Keräsin aineistoni poimimalla ensin alkuperäisteoksesta kaikki hobbittien itsensä käyttämät ja heistä käytetyt nimet ja nimitykset, minkä jälkeen etsin niiden käännösvastineet Pitkäsen ja Juvan käännöksistä. Käyn tutkielmassani ensin läpi nimistöntutkimuksen ja kääntämisen teoriaan, etenkin fiktiivisten nimien osalta, minkä jälkeen erittelen teoksissa esiintyviä nimistöjä ja niiden erityispiirteitä, sekä vertailen niitä toisiinsa. En ota suoranaisesti kantaa siihen, kumpi käännös on parempi, mutta nostan kuitenkin esiin sen käännösten välisiin eroavaisuuksiin vaikuttavan seikan, että Juvan käännös noudattelee tarkasti Tolkienin virallisia nimenkäännösohjeita, kun taas Pitkäsen käännös sivuuttaa nämä ohjeet kokonaan.

Tutkimuksesta käy ilmi, että nimimaiseman kannalta keskeisin ero on nimien lokalisoivassa funktiossa: Pitkäsen hoppelinimet sijoittuvat Suomen kaltaiseen kotoutettuun ympäristöön, kun taas Juvan hobittien nimimaisema on vieraannutempi. Käännöstieteen näkökulmasta hoppelinimien käännökset toteuttavat enemmän dynaamista ekvivalenssia, kun taas hobittinimien kohdalla muodollinen ekvivalenssi toteutuu paremmin.

Vaikka nimien kääntämistä tutkitaankin paljon, on kirjallisuuden nimiä ja etenkin käännösnimiä käsittäakseni tutkittu nimistöntutkimuksen perspektiivistä verrattain vähän. Jatkossa näitä käännösnimiä voisi tutkia myös jostain toisesta näkökulmasta. Lisäksi vastaavaa tutkimusta voisi tehdä myös muista saman teoksen nimistä tai jostain muusta teoksesta.

Avainsanat: fiktiivinen nimistö, käännöskirjallisuus, käännösnimistö, kääntäminen, lastenkirjallisuus, nimistöntutkimus, onomastiikka

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
2	<i>The Hobbit</i> ja sen käännökset	6
3	Nimistä	7
3.1	Miten <i>nimi</i> määritellään?.....	7
3.2	Erilaisia nimiä.....	9
3.3	Nimet kaunokirjallisuudessa	10
4	Kääntämisestä	12
4.1	Käännöstieteen perusteita.....	12
4.2	Nimien kääntäminen kirjallisuudessa	13
4.3	Tolkienin ohjeistuksista nimien kääntämiseen	14
5	Hobbitit, hoppelit ja hobitit – vertailu ja analyysi	16
5.1	Hobbitien nimet	16
5.2	Hoppeleiden nimet	18
5.3	Hobittien nimet	19
5.4	Käännösnimistöjen vertailu.....	20
6	Lopuksi	21
	Lähteet	22
	Aineistolähteet	22
	Muut lähteet	22
	Liitteet	24
	Liite 1. Nimen funktiot kaunokirjallisuudessa (Ainiala et al. 2008: 339).....	24

1 Johdanto

Vertailen kandidaatintutkielmassani J.R.R. Tolkienin romaanin *The Hobbit or There and Back Again* (1937) kahdessa käännöksessä esiintyviä nimiä. Tutkielmani aineistoon kuuluu itse Tolkienin alkuperäistekstin ohessa sen molemmat suomenkieliset käännökset, eli Risto Pitkäsen (1973) suomentama *Lohikäärmevuori eli Erään hoppelin matka sinne ja takaisin*, sekä Kersti Juvan selvästi tunnetumpi käännös *Hobitti eli sinne ja takaisin* (1985). Jatkossa viittaatan näihin teoksiin nimillä *The Hobbit*, *Lohikäärmevuori* ja *Hobitti*.

Yksittäisten nimien lisäksi vertailen tutkielmassani hieman myös teksteissä esiintyvistä nimistä muodostuvia nimimaisemia. Erisnimillä on kaunokirjallisuudessa monia funktioita ja kun nimiä tarkastellaan yksittäisten nimien sijaan nimistönä, huomataan, että tosimaailman tapaan myös fiktiiviset nimet rakentavat ympärilleen eräänlaista kulttuurissa vallitsevaa nimeämisen systeemiä tai säännöstöä, nimimaisemaa. (Ainiala, Saarelma ja Sjöblom, 2008: 335) Nimien kääntäminen tuo tähän vielä yhden tason lisää. Vaikka kääntäjä pyrkiikin välittämään alkuperäisen nimen muodon ja semanttisen sisällön mahdollisimman tarkasti kohdekielelle, poikkeaa käännös aina alkuperäisestä, sillä kielten välisten rakenne-erojen vuoksi täydellinen käännös on lähes mahdoton (Hohtari 2002: 19). Kääntäjä joutuu tekemään kompromisseja, nimistö muuttuu, ja samalla muuttuu myös nimimaisema, jota se rakentaa.

Nimiä tutkiakseni minun tuli ensin määrittää mitä *nimi* tässä kontekstissa tarkoittaa ja päättää, mitkä kaikki nimet otan mukaan tutkimukseen. *The Hobbit* on kyllä Tolkienin mittapuulla vain lyhyt lastenkirja, esiintyy siinä silti jopa useampi toisistaan erillinen kansa. Näin ollen myös nimiä on paljon. Päätin rajata aiheekseni teoksen nimikko-otukset, hobbitit, joihin viittaatan käännöksestä riippuen joko hobbiteina (Tolkien 1937), hoppeleina (Pitkänen (1973) ja hobitteina (Juva 1985), sillä lajinnimi *hobbit* on suomennettu käännöksissä eri tavalla.

Tarkoitukseni on selvittää, miten hoppelien ja hobittien itse käyttämät ja heihin viittaavat nimet ja nimitykset on käännetty ja toisaalta millaista nimimaisemaa ne rakentavat niin suhteessa toisiinsa kuin erillisinä nimistöinäkin. En ota suuremmin kantaa käännösten onnistuneisuuteen, vaan keskityn vertailemaan kääntäjien valitsemien käännösstrategioiden vaikutusta nimimaisemaan ja vastavuoroisesti tämän nimimaiseman mahdollista vaikutusta kääntämiseen. Sivuan lyhyesti myös Tolkienin omia nimenkäännösohjeita, sillä Juvan käännös on tehty vahvasti niihin nojaten, kun taas Pitkänen tuntuu sivuuttavan ne kokonaan (Juva, 2021: 30) ja tämä arvatenkin on vaikuttanut paljon käännösstrategioiden valintaan.

Hobitti julkaistiin aikanaan kymmenisen vuotta Lohikäärmevuorta myöhemmin, mutta on nimistöltään yhteneväinen muiden Juvan Tolkien-käännösten kanssa ja ikään kuin osa niiden rakentamaa suurempaa kokonaisuutta, kun taas Lohikäärmevuori on vain yksittäinen teos. Tästä syystä Juvan käännösten maailma on laajempi ja siitä on enemmän aiempaa tutkimusta. Teoksessaan Tolkienin tulkkina: Tarina sormusten herran suomentamisesta, Juva (2021) kertoo, että Juri Nummelinin ja Vesa Sisätön vuonna 2014 julkaistussa kirjassa Tolkien – Elämä ja teokset on listattu kahdeksantoista hänen Tolkien-käännöksiään käsittelevää pro gradu -tutkielmaa, joista suurin osa vertailee jollakin tapaa näitä käännöksiä ja kuusi keskittyy nimistöön. Itse olen tätä tutkielmaa tehdessäni tutustunut muutamaan näistä.

Hobitin ja Lohikäärmevuoren käännöksiä ovat tutkineet esimerkiksi Kati Laakkonen (2016), joka erittelee teosten käännösnimiin käytettyjä käännösstrategioita ja niiden toimivuutta, ja kuvaa tutkimuksensa tuloksia prosenttiosuuksina, sekä Laura Hohtari (2002), joka vertailee käännettyjen nimien vaikutusta tekstien genreen ja kronotopiaan, eli siihen, millaiseen aikaan ja paikkaan nimistö tarinan paikallistaa. Juvan muita Tolkien-käännöksiä on puolestaan tutkinut muun muassa Mikko Mentula (2006), joka analysoi fiktiivisten erisnimien muodostamista ja funktioita Taru sormusten herrasta -trilogian käännöksessä, sekä Zara Wessberg (2021), jonka tutkimus keskittyy erittelemään trilogian ensimmäisessä osassa, Sormuksen ritarit, esiintyvien nimien käännösstrategioita. Wessbergin tutkielmaa lukuun ottamatta nämä tutkimukset on tehty ennen vuonna 2021 julkaistua Tolkienin tulkkina -kirjaa, jonka neljännessä luvussa Aarnilasta äkkiliekkin taisteluun (s. 147–230) Juva käy läpi kaikki käännöksissään esiintyvät nimet ja avaa itse omaa käännösprosessiaan.

Hohtarin (2002: 105) mukaan Juvan käännös on genreltään ja kronotyypiltään tarumaisempi kuin Lohikäärmevuori, jonka hän luokittelee enemmän saduksi. Laakkonen (2016: 53–54) puolestaan kirjoittaa Pitkäsen suosineen käännösstrategiana kotouttamista ja Juvan vieraannuttamista. Tältä pohjalta hypoteesini on, että myös hoppelien ja hobittien nimet noudattelevat tätä kaavaa: hoppelien nimimaisema on satumaisempi ja kotoisampi, kun taas hobittien nimimaisema muistuttaa enemmän alkuperäistä, ”tolkienilaista” tarustoa.

Seuraavassa luvussa esittelen tarkemmin aineistona käyttämäni teoksen *The Hobbit* ja sen kaksi eri käännöstä taustoineen. Sen jälkeen käyn lyhyesti läpi nimistötutkimuksen ja käännöstieteen teoriaa, sekä tarkastelen hieman Tolkienin itsensä laatimaa ohjeistusta nimien kääntämiseen hänen teoksissaan. Lopuksi analysoin hoppelien- ja hobittinimistä rakentuvia nimimaisemia niin omina kokonaisuuksinaan kuin suhteessa alkutekstiin ja toisiinsakin.

2 *The Hobbit* ja sen käännökset

The Hobbit oli J.R.R. Tolkienin ensimmäinen teos ja se julkaistiin vuonna 1937. Ennen kirjailijanuraansa Tolkien opiskeli Oxfordin yliopistossa englannin kieltä ja kirjallisuutta ja oli kiinnostunut etenkin kielihistoriasta ja kansantaruuista, kuten skandinaavisesta mytologiasta ja Kalevalan tarustosta (Hohtari 2002: 4–6). Ei siis ihme, että Tolkienin rakentama fiktiivinen maailma on kieleltään ja mytologialtaan niin moniulotteinen kuin on. The Hobbitin tarjoama kuva tästä maailmasta on kuitenkin varsin kevyt ja yksinkertainen Tolkienin muihin samaan maailmaan sijoittuviin teoksiin verrattuna.

The Hobbitin suomenkielistä versiota ei kuitenkaan nähty vielä pitkään aikaan sen julkaisun jälkeen, vaan ensimmäinen suomennos, Risto Pitkäsen Lohikäärmevuori, julkaistiin Tammen kustantamana vuonna 1973. Samana vuonna ilmestyi myös WSOY:n kustantama Taru sormusten herrasta, eli Kersti Juvan käännös Tolkienin The Lord of the Rings -teoksesta. Juvan mukaan WSOY:llä tultiin ennen kirjan julkaisua tietoisiksi toisen kustantamon käännöksestä, joka sisältäisi joitakin samoja nimiä ja hän ”riensi Tammeen keskustelemaan kustannustoimittajan kanssa nimilista kourassa”. Yhteisymmärrystä ei kuitenkaan löydetty, sillä siinä missä Juvaa velvoittivat Tolkienin viralliset nimistönkäännösohjeet, ei Risto Pitkänen ilmeisesti ”ollut niitä saanut tai ei niistä välittänyt”. (Juva 2021: 30.) Lopulta molemmat käännökset julkaistiin sellaisenaan, eivätkä niiden nimistöt juuri vastanneet toisiaan, vaikka niistä joitakin yllättäviä täysin identtisiä nimiä löytyykin.

Tyyliltään Lohikäärmevuori ja Taru sormusten herrasta ovat hyvin erilaisia. Niillä on eri kääntäjät ja The Lord of the Rings on alkutekstinäkin paljon lapsille kirjoitettua The Hobbitia raskaampi aikuisten kirja. Lohikäärmevuori sai julkaisunsa jälkeen osakseen sekä kritiikkiä että hyvää palautetta, mutta melko nopeasti Tolkienin fanikunta otti kuitenkin juuri Juvan käännöksen nimistön ja sanaston omakseen. WSOY teettikin Juvalla noin kymmenen vuotta myöhemmin lukijoiden painostuksesta uuden The Hobbit -käännöksen. Uusi käännös, Hobitti, julkaistiin vuonna 1985 ja se sai paljon kiitosta. (Juva, 2021: 30–31).

Hobitti syrjäytti melko nopeasti suosiossa Pitkäsen Lohikäärmevuoren, jonka vuonna 1979 julkaistu toinen painos jäi lopulta myös viimeiseksi. Itsenäisenä teoksena Lohikäärmevuorta on pidetty oikein onnistuneenakin käännöksenä (Kontuwiki), mutta Tolkienin käännösten kaanonissa se on silti tätä nykyä enemmän kuriositeetti ja keräilyharvinaisuus Juvan käännöksen noustua lukijoiden keskuudessa ikään kuin virallisen käännöksen asemaan.

3 Nimistä

Tässä luvussa käyn lyhyesti läpi nimistöntutkimuksen teoriaa. Kerron esimerkiksi miten *nimi* perinteisesti nimistöntutkimuksessa määritellään ja mihin itse sillä viittaan omassa tekstissäni. Lisäksi erittelen alakategorioita, joihin nimet tyypillisesti luokitellaan. Kaikki antamani esimerkit ovat joko aineistostani poimittuja, itse keksittyjä tai yleisesti tunnettuja nimiä.

3.1 Miten *nimi* määritellään?

Sanalla *nimi* voidaan tarkoittaa kahta eri asiaa. Terhi Ainiala, Minna Saarelma ja Paula Sjöblom (2008: 12) määrittävät *nimen* niin, että se on toisaalta sana tai sanojen yhdistelmä, joka viittaa henkilöön, paikkaan tai muuhun yksittäiseen tarkoitteeseen eli referenttiin, eli *erisnimi* tai *propri*, mutta toisaalta nimiä ovat myös *yleisnimet* eli *appellatiivit*, jotka viittaavat tarkoitteeseensa yksilön sijaan lajinsa tai luokkansa edustajana. Koska *nimistöntutkimus* eli *onomastiikka*, tutkii erityisesti propreja, pyritään *nimi*-sanaa yleensä käyttämään vain erisnimistä, jolloin appellatiiveihin viitataan mieluummin esimerkiksi sanalla *nimitys*.

Yksinkertaisimmillaan yleisnimi siis luokittelee asioita, kun taas erisnimi erittelee yksilön irralleen luokastaan. Todellisuudessa erisnimen ja yleisnimen välinen raja ei kuitenkaan ole aivan näin yksiselitteinen, vaan nämä erittelevät ja yksilöivät ilmaukset ovat joskus hyvin lähellä toisiaan. (VISK § 223) On olemassa yleisnimen näköisiä erisnimiä, kuten *Jumala* tai *Perjantai*, jotka erottaa yleisnimistä se, että ne ovat isolla alkukirjaimella kirjoitettuna yksiviitteisiä eli *monoreferentiaalisia*. Lisäksi ne saattavat poiketa appellatiivivastineestaan morfologisesti (*Mynämäki : Mynämäessä*) tai syntaktisesti (*tuuli : tuulen, Tuuli : Tuulin*). (Sjöblom ja Ainiala 2020: 804.) Toisinaan erisnimeä puolestaan voidaan käyttää yleisnimenomaisesti, kuten vaikkapa fraaseissa kaikki *mattimeikäläiset*, *oman elämänsä Ulla Taalasmaa* tai *Suomen Ateena*, joissa erisnimeä ei käytetä selkeän yksiviitteisesti, vaan kuvailevana yleisnimenä tai adjektiivina. (Ainiala et al. 2008: 1314.) Ison suomen kieliopin mukaan tällaisissa tilanteissa ison alkukirjaimen käyttö implikoi, että sana hahmotetaan fraasin kontekstissa erisnimeksi. (VISK § 597.) Myös esimerkiksi sukunimet rikkovat tavallaan erisnimen kaavaa, sillä niillä voidaan viitata yksilön sijaan myös ihmisryhmään. Lisäksi on olemassa sanoja, jotka ovat alkujaan olleet erisnimiä, mutta ajan saatossa laajentuneet myös kaikkiin sanan alkuperäisen tarkoitteen kaltaisiin viittaaviksi yleisnimiksi (Sivula, 1977). Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi *uuno*, *jaffa* ja *vissy*.

Ainiala, Saarelma ja Sjöblom (2008: 13) nimeävätkin erisnimen ja yleisnimen välisen rajanvedon keskeisimmäksi kriteeriksi nimen *funktion* eli tehtävän. Yleisnimiin verrattuna erisnimet ovat aina yksiviitteisiä, eli niillä on vain yksi tarkoite. Toinen tärkeä kriteeri nimen määrittelyssä erisnimeksi on sen esiintymisympäristö eli *konteksti*. Yksittäisellä erisnimellä voi olla useita mahdollisia tarkoituksia, mutta kontekstissaan se on kuitenkin aina yksiviitteinen. Kontekstia voidaan tarvittaessa tuoda puheessa ilmi erilaisilla määritteillä (*se teidän Anna, naapurin Pekka*). Tällaiset määritteet auttavat yksilöimään tarkoitteen muista samannimisistä. (VISK § 596.) Joissain tilanteissa erisnimi voi saada myös taipumattoman nimikemääreen eli tittelin tai muun vastaavan luokittelevan määritteen. (VISK § 599) Tällaisia taipumattomia luokittelevia määreitä esiintyy esimerkiksi yleisesti tunnetuissa nimissä *Äiti Teresa* ja *kuningatar Elisabeth*.

Myös yleisnimeä voidaan joskus käyttää erisnimenomaisesti, kuten ilmauksessa *nähdään koululla*, mutta vaikka nimitys *koulu* onkin tässä kontekstissa selkeästi yksiviitteinen propri, ei sitä Sjöblomin ja Ainialan (2020: 803–804) mukaan kuitenkaan nimistöntutkimuksessa yleensä luettaisi nimeksi. Jos *Koulu* sen sijaan kirjoitetaan isolla alkukirjaimella ja sillä viitataan Turun keskustassa sijaitsevaan Panimoravintola Kouluun, tulee siitä erisnimi.

Hannele Mäenpää (2019: 4) laajentaa Alice in Wonderland -teoksen nimistöä tutkivan pro gradu -tutkielmansa kontekstissa erisnimen määritelmää siten, että se kattaa myös kaikki selkeästi erisnimenomaisesti käytetyt appellatiivit. Mäenpään aineistossa tällaiset nimet ovat usein alkukielellä erisnimiä ja käännöksessä appellatiiveja (*White Rabbit* > *valkoinen kani*), mutta niitä käytetään kuitenkin selkeästi yksiviitteisinä propreina molemmissa. Itse olen päättänyt tässä tutkielmassa viitata samaan tapaan *nimi*-sanalla proprien lisäksi ihan kaikkiin, kontekstissaan selkeästi yksiviitteisiin appellatiiveihin. Toisin kuin Mäenpään tapauksessa, tämä kattaa siis myös ne nimitykset, jotka kirjoitetaan alkuperäiskielelläkin pienellä. Useimmissa tapauksissa alkuperäiset englanninkieliset nimitykset ovat kuitenkin yhden sanan mittaisia tai yhdyssananomaisia nimiä (*burglar* > *voro*, *barrel-rider* > *tynnyrillä ratsastaja*). Näiden lisäksi käsittelen tekstissäni myös joitain pidempiä ja monimutkaisempia, mutta kuitenkin selvästi yksiviitteisiä ilmauksia, kuten *hän, joka kävelee näkymättä*. Selkeyden vuoksi jätän tällaiset tapaukset kuitenkin *nimi*-sanana määritelmän ulkopuolelle ja viittaan niihin tarvittaessa esimerkiksi sanoilla *ilmaus* tai *nimitys*.

3.2 Erilaisia nimiä

Tyypillisesti nimet jaetaan kolmeen osaan: henkilönnimiin, paikannimiin ja muihin nimiin, jotka viittaavat siis henkilöihin, paikkoihin tai johonkin muuhun tarkoitteeseen. Tässä tutkielmassa keskityn pitkälti henkilönnimiin, joten puhun niistä eniten myös tässä, mutta sivuan jonkin verran myös muita nimityyppisiä.

Henkilöihin viittaavat nimet voidaan jakaa karkeasti kahteen ryhmään: yksilöön viittaaviin nimiin (*Bilbo, Kalpa*) ja kollektiivisiin nimiin, joita ovat esimerkiksi sukunimet (*Reppulit, Kassiset*). Osa nimistä pohjaa yleisnimiin, kun taas osa on semanttisesti merkityksettömiä, mutta noudattaa sananmuodostukseltaan jotakin olemassa olevaa nimen muottia. Hoppelien tai hobittien keskuudessa sellaisia ei ainakaan tämän aineiston sisällä esiinny, mutta esimerkiksi kääpiöiden nimistä niitä löytyisi paljonkin (*Fili ja Kili, Oin ja Gloin*). Yleisnimiin pohjaavat nimet voivat puolestaan olla kantasanatyyppisiä (ei tässä teoksessa, mutta esim. suomen kielen Kallio tai Saari), yhdyssanoja, kuten kääpiönimi *Tammikilpi*, tai johtimellisia nimiä (*Reppuli, Kassinen*). Suomen kielessä sukunimet pohjaavat etunimiä tyypillisemmin yleisnimiin. (Sjöblom ja Ainiala 2020: 811-812)

Lisäksi on olemassa myös erilaisia epävirallisia henkilönnimiä. Tällaisia ovat esimerkiksi lisä- ja pilkkanimet (*Bilbo Mahtava, Hullu Jussi*), hellittelynimet (ainoa tätä sivuva nimi aineistossani lienee Klonkku-hahmon itsestään käyttämä *aarre*, mutta tyypillisemmin nämä ovat yleensä jonkinlaisia nimimuunnoksia kuten *Veera > Veerуска*), sekä *hypokorismit*, eli virallisesta nimestä johdetut uudet nimiasut (*Edvard > Eetu*). Epäviralliset nimet voidaan edelleen jaotella *primaareihin* ja *sekundaareihin*. Sekundaarit lisänimet pohjaavat henkilön viralliseen etu- tai sukunimeen (*Reppuli-ressu*), kun taas primaarit lisänimet kuvailevat henkilöä esimerkiksi jonkun tämän ominaisuuden pohjalta (*Luckwearer, onnentuoja*).

Paikannimet eli *toponyymit* ovat funktioiltaan hyvin samankaltaisia kuin henkilönnimet. Ne yksilöivät ja identifioivat jonkun paikan muista paikoista niin, että sinne pystyy esimerkiksi löytämään kartan avulla, vaikkei olisi koskaan ennen siellä käynyt. Paikannimet muodostuvat yleensä tavallisista kielenaineksista ja johtimista ja syntyvät spontaanista nimeämisen tarpeesta. Tällä tavoin muodostettuja kutsutaan *perimmäisiksi paikannimiksi*. Lisäksi on olemassa myös *suunniteluja* nimiä kuten kaupunginosien nimet. (Ainiala et al. 2008: 86-89.)

Henkilön- ja paikannimien lisäksi Ainiala, Saarelma ja Sjöblom (2008) mainitsevat kirjassaan myös muita nimityyppisiä, kuten *eläinten nimet*, jotka ovat pitkälti erilaisia *lajinnimiä*, sekä

kaupalliset nimet kuten esimerkiksi tuotemerkit. Aineistostani löytyy ainakin yksi selkeä lajinnimi, eli *hobbit* (*hoppeli, hobitti*), jonka lisäksi on myös esimerkiksi muutamia esineille, kuten aseille, kartoille tai kirjoille annettuja erisnimiä, sekä tapahtumien nimiä.

3.3 Nimet kaunokirjallisuudessa

Ainialan, Saarelman ja Sjöblomin (2008: 333–334) mukaan kaunokirjallisuudessa esiintyvät nimet voidaan jakaa kahteen kategoriaan: *fiktiivisiin* ja *autenttisiin nimiin*. Fiktiiviset nimet viittaavat fiktiivisiin tarkoitteisiin, jotka ovat olemassa vain reaalimaailman ulkopuolella. Autenttiset nimet sen sijaan ovat todellisia, reaalimaailman nimiä, kuten *Pariisi* tai *Mannerheim*, joiden tehtävänä on sijoittaa fiktiivinen tarina fiktiivisine tapahtumineen ja hahmoineen tiettyyn aikaan ja paikkaan reaalimaailmassa. Tähän lajitteluun pohjaten Ainiala, Saarelma ja Sjöblom luokittelevat kaunokirjallisuuden nimet edelleen *autenttisiin nimiin*, *realistisiin*, *mutta epäautenttisiin nimiin* (tosimaailmassa mahdollinen, mutta fiktiiviseen tarkoitteeseen viittaava), *keinotekoisiin nimiin* (kirjailijan itsensä keksimä) ja *lainanimiin* (lainattu muista fiktiivisistä teksteistä, mutta eivät esiinny reaalimaailmassa).

Ei-fiktiivisissä teksteissä erisnimen tehtävä eli funktio on sama kuin kielessä muutekin, eli se viittaa johonkin reaalimaailmassa olemassa olevaan tarkoitteeseen ja yksilöi sen erilleen luokastaan. Kaunokirjallisuudessa nimen rooli on kuitenkin monimuotoisempi. Ainiala, Saarelma ja Sjöblom (2008: 339) ovat listanneet kaunokirjallisuuden nimien 11 keskeisintä funktiota (ks. liite 1). Keskeisimpiä tämän tutkielman kannalta ovat *identifioiva*, *lokalisoiva*, *sosiaalinen*, *deskriptiivinen*, *assosiatiivinen*, *affektiivinen* ja *humoristinen funktio*.

Näiden eri tehtävien ja tarkoitusten lisäksi fiktiivisellä nimellä on aina myös antaja, sillä jotta hahmolla voisi olla nimi, jonkun täytyy myös nimetä hänet. (Käkelä-Puumala 2008: 262.) Antajan konseptia voidaan lähestyä kahdesta eri näkökulmasta. Toisaalta nimen antaja on kirjailija, joka on kirjoittaessaan valinnut nimen. Toisaalta nimen antajan käsitettä voidaan mieltää myös sen kautta, että koska nimet eivät synny itsestään, on erisnimellä yleensä myös tarinan sisällä joku oletettu antaja. Toisin sanoen, joku on antanut vaikkapa Bilbo Reppulille juuri *Bilbo*-nimen ja se on tapahtunut siinä nimimaisemassa ja kulttuurisessa kontekstissa, missä hahmot elävät. Tavallaan voikin ajatella, että fiktiivisen tekstin nimet rakentavat fiktiivistä maailmaa, joka puolestaan vastavuoroisesti vaikuttaa nimistöön. Ainiala, Saarelma ja Sjöblom (2008: 335) kirjoittavat, että kun kirjailija nimeää hahmojaan, hänen valintojensa taustalla ovat kaikki hänen tuntemansa kielet ja niiden nimisysteemit ja kaikista tarinassa esiintyvistä fiktiivisistä ja autenttisista nimistä puolestaan muodostuu uusi nimisysteemi tai

nimimaisema, johon tarinan nimet sijoittuvat. Esimerkiksi kuvitteellisessa nimimaisemassa, jossa kaikkien hahmojen nimet olisivat verbejä ja paikannimet palindromeja, lokalisoituisi näitä sääntöjä noudattava nimi arkiseksi osaksi maailmaa, kun taas reaali maailmassa arkinen turkulainen Anna kuulostaisi yhtäkkiä nurinkuriselta, jopa eksoottiselta. Tällaisella nimimaiseman sääntöjen rikkomisella voikin olla tekstissä esimerkiksi sosiaalinen (hahmo on ulkopuolinen), deskriptiivinen (hahmo on erikoinen) tai humoristinen (yllättävyys ja nurinkurisuus huumorin keinona) funktio.

Nimien käyttö on hyvin kulttuurisidonnaista niin fiktiivisessä, kuin tosimaailmassakin. Nimiä lainataan helposti kielestä toiseen ja ne kertovatkin usein muun muassa siitä, millaisessa kielimaisemassa tai kielikontaktissa henkilöt elävät. Paikannimissä puolestaan näkyy usein esimerkiksi vanhoja uskomuksia tai jäänteitä kielistä, joita alueella on ennen puhuttu. Lisäksi erilaisilla nimien käyttötavoilla voi myös heijastella esimerkiksi henkilöiden välisiä valtasuhteita tai toisaalta korostaa itseään, esimerkiksi viittaamalla tuntemiinsa arvostettuina pidettyihin ihmisiin tai paikkoihin. (Sjöblom ja Ainiala 2020: 819.)

4 Kääntämisestä

Tässä luvussa käyn lyhyesti läpi käännöstieteen peruskäsitteitä ja käännösten vertailua tutkimusalana, sekä kaunokirjallisuuden nimien kääntämiseen liittyvää teoriaa, kuten tyypillisimpiä nimien kääntämiseen liittyviä käännösstrategioita. Viimeisessä alaluvussa erittelen myös lyhyesti Keski-maan nimistön käännösohjeita, jotka J.R.R. Tolkien (1975) on tekstissään *Guide to the Names in The Lord of the Rings* kirjoittanut kirjojensa kääntäjille.

4.1 Käännöstieteen perusteita

Liisa Tiittula ja Leena Kolehmainen (2020: 947) kirjoittavat, että yksi oleellisimpia termejä käännöksiä tutkittaessa on käännöksen *ekvivalenssi* eli vastaavuus. Ekvivalenssilla tarkoitetaan käännöstieteessä sitä, miten onnistuneesti käännös vastaa alkuperäistä tekstiä. Termi pohjaa Eugene A. Nidan (1964) ekvivalenssiteoriaan, josta he nostavat erityisesti esiin *muodollisen* ja *dynaamisen ekvivalenssin* vastakkainasettelun. Muodollisella ekvivalenssilla tarkoitetaan pyrkimystä jäykempään sanasta sanaan kääntämiseen, kun taas dynaaminen ekvivalenssi on ikään kuin pyrkimys luoda sama vaikutelma kuin alkuperäisessä tekstissä, jolloin kulttuurisidonnaiset muutokset saattavat olla tarpeen. Fiktiivistä kirjallisuutta käännettäessä painotetaan yleensä erilaisia asioita, kuin esimerkiksi asiatekstien kohdalla.

Vertailu voi käännöstieteessä tarkoittaa kahta eri asiaa: käännöksen vertaamista alkuperäistekstiin tai kahden tai useamman eri ikäisen käännösversion vertailua toisiinsa. Vertaamalla käännöstä lähdetekstiin pystytään paikantamaan yhtäläisyyksiä ja eroja, analysoimaan käännöstyössä käytettyjä käännösstrategioita ja kääntäjän tekemiä kohdekielisiä ratkaisuja lähdetekstin ilmiöihin. Käännösstrategiat heijastelevat usein kääntämisessä ja kohdekulttuurissa käännöshetkellä vallitsevia arvoja, ideologioita ja normeja ja eri ikäisten käännösversioiden vertailu keskenään saattaa nostaa esiin tällaisia eroja tai muuten avata uusia näkökulmia kääntäjien työskentelyyn ja käännösprosessiin. (Tiittula ja Kolehmainen 2020 : 952–954.) Kahden käännöksen vertailussa, jota itsekin olen nyt tekemässä, ei siis ole välttämättä oleellista se, kumpi käännöksistä on parempi tai huonompi, vaan pääpaino on siinä, mitä eroja tai yhtäläisyyksiä käännösten välillä on, mistä ne kenties johtuvat, tai miten ne vaikuttavat käännösten ekvivalenssiin.

4.2 Nimien kääntäminen kirjallisuudessa

Asiatyylisessä tekstissä nimiä ei pääsääntöisesti käännetä. Koska nimillä on asiatyylissä yleensä ainoastaan identifioiva funktio, ei niissä ole mitään käännöstyön kannalta oleellista semanttista sisältöä (Ainiala et al., 2008: 339). Poikkeuksena tähän ovat kuitenkin esimerkiksi tietyt hallitsijoiden nimet (*Carl XVI Gustaf* > *Kaarle XVI Kustaa*) tai paikannimet (*Stockholm* > *Tukholma*) joille on olemassa vakiintuneet suomen kieleen mukautetut versiot. Nykyään vastaavia nimiä ei enää juurikaan käännetä, mutta historiassa yksi syy kääntämiselle on ollut se, että vieraskieliset nimet ovat olleet suomalaisille vaikeita ääntää (Ainiala et al. 2008: 340).

Kuten luvussa 3.3 todettiin, on kaunokirjallisuuden nimillä kuitenkin paljon enemmän funktioita kuin asiatyylisissä teksteissä esiintyvillä nimillä ja siksi myös niiden kääntämisessä on paljon tutkittavaa. Ainiala, Saarelma ja Sjöblom (2008: 340–341) kirjoittavat, että kaunokirjallisessa tekstissä on neljä eri tasoa, jotka kääntäjän on otettava huomioon. Nämä ovat tekstin muodollista puolta edustavat kieliopillinen ja tyylillinen taso, sekä merkityspuolta edustavat semanttinen ja pragmaattinen taso. Tasojen tärkeysjärjestys voi vaihdella tekstien välillä, joten kääntäjän on nimiä kääntäessään mietittävä, miten käännetty nimi toimii näillä tasoilla ja onko nimellä esimerkiksi semanttista sisältöä, joka lukijan olisi tarve ymmärtää. Näiden valintojen pohjalta kääntäjä valitsee kulloinkin käyttämänsä käännösstrategiat, joita. Ainiala, Saarelma ja Sjöblom nimeävät kirjassaan neljä:

Laina: alkuperäinen vieraskielinen nimi lainataan sellaisenaan kohdekieleen.

Käännös: alkuperäinen vieraskielinen nimi käännetään kohdekielelle.

Mukaelma: alkuperäinen vieraskielinen nimi mukautetaan kohdekieleen.

Korvaaminen: alkuperäinen vieraskielinen nimi korvataan jollakin toisella nimellä tai appellatiivisella ilmauksella.

Näiden strategioiden lisäksi he mainitsevat myös, että moniosaisiin nimiin voidaan lisäksi käyttää strategiana *osalainaa*, *osakäännöstä*, *osamukaelmaa* tai *osakorvaamista*. Näissä tilanteissa osa nimestä käännetään jonkin strategian mukaan, mutta osa jätetään kääntämättä. Laakkonen (2016: 14) lisää nimien kääntämisen listaan vielä termit *poisto* ja *osapoisto* tarkoittamaan tilanteita, joissa alkuperäinen vieraskielinen nimi jätetään kääntämisen sijaan joko osittain tai kokonaan pois käännetyistä tekstistä.

Kaunokirjallisuuden nimien kääntäminen on tavallisesti tyypillisempää lastenkirjallisuudessa ja saduissa, kuin aikuisten kirjoissa. Ainialan, Saarelman ja Sjöblomin (2008: 342-343)

mukaan tämä johtuu siitä, että lastenkirjallisuuden hahmojen nimet ovat usein semanttisesti läpinäkyvämpiä ja toisaalta siitä, että lapsilla on vähemmän tietoa muiden kulttuurien nimisysteemeistä kuin aikuisilla. Jollei nimen ole tarkoitus edustaa tiettyä vierasta kulttuuria, ne pyritään yleensä käännoksissä tuomaan lähelle ja tuttuun ympäristöön, sillä tutkimusten mukaan lasten on helpompi samaistua hahmoihin, joilla on tutut nimet. Kulttuurin kansainvälistymisestä kuitenkin kertoo, että jopa lastenkirjojen nimien kääntäminen on vähentynyt ja nykyään vieraskieliset nimet voidaankin nähdä myös lasten nimituntemusta kasvattavina kansainvälisyyskasvatuksen välineinä.

4.3 Tolkienin ohjeistuksista nimien kääntämiseen

Tolkien tunnetaan yksityiskohtaisena maailmanrakentajana ja hänen luomassaan Keski-maassa elääkin useita eri kansoja, joilla kaikilla on omat kielensä, mytologiansa ja historiansa. Tolkienin itsensä mukaan suurin osa hänen luomansa maailman nimistä on Keski-maan yleiskielelle käännettyjä versioita muiden vanhempien kielten, kuten hänen luomansa haltiakielen nimistöstä (Juva 2021: 148). Haltiakieli on Keski-maassa ollut aiemmin arvostettu valtakieli, mikä kielihistoriaan perehtyneen Tolkienin maailmassa näkyikin muun muassa siinä, että monet paikannimet ja esimerkiksi ihmiskuninkaiden nimet ovat vielä tarinan tapahtumahetkelläkin yhä usein haltiakielisiä etymologialtaan.

Vaikka Tolkienin kirjat on kirjoitettu alkujaan englanniksi, kuuluu tarinaan se, että ne ovat vain hänen tekemiään englanninnoksia alkuperäisistä Keski-maan yleiskielisistä teksteistä. Juvan (2021: 148) mukaan Tolkien on kertonut pyrkineensä omissa käännoksissään siihen, että käännot olisivat semanttiselta sisällöltään mahdollisimman lähellä alkuperäistä, mutta antaisivat kuitenkin lukijalle vaikutelman yleisnimen sijaan erisnimestä. Tämä ajatus, yhdessä Tolkienin itsensä kääntäjille antamien nimenkäännösohjeiden kanssa, oli Juvan mukaan pohjana myös hänen omien Tolkien-käännöstensä nimistön käännoksissä.

Tolkienin viralliset nimenkäännösohjeet koskevat erityisesti hänen pääteoksensa *The Lord of the Rings* nimistöä ja löytyvät viimeisimpänä, päivitettyinä versiona, otsikolla *Nomenclature of The Lord of The Rings* teoksesta *The Lord of The Rings – A Reader’s Company*. Tähän opukseen en valitettavasti itse ole päässyt käsiksi, mutta sen sijaan käytän lähteenäni vuonna 1975 julkaistua teosta *A Tolkien Compass*, jossa samat ohjeet on julkaistu silloisessa muodossaan otsikolla *Guide to the Names in The Lord of the Rings*. Uskoakseni tämä versio on lähestulkoon sama kuin se ”paperinippu konekirjoitettua tekstiä”, jonka Juva (2021: 149)

kertoo saaneensa ohjenuoraksi omaa Taru sormusten herrasta -käännöstään tehdessään. Ainakin julkaisuajankohdat osuvat varsin lähelle toisiaan.

Kirjassaan Tolkienin tulkkina, Juva (2021: 149-150) kuvailee Tolkienin ohjeiden sävyä ”varsin ankaraksi”. Juvan mukaan Tolkien on ilmeisesti kimpaantunut ruotsinkielisen käännöksen ottamista vapauksista sanojen semanttisen sisällön suhteen ja päättänyt, ettei se saa toistua. Tolkien (1975: 155) kirjoittaaakin, että oppaassa listattuja nimiä lukuun ottamatta kaikki Keski-maan nimet tulee ehdottomasti jättää kääntämättä ja säilyttää sellaisenaan.

Otetaan esimerkiksi vaikka sukunimi *Took*, jonka Juva on Hobitissa kääntänyt muotoon *Tuk*. Hän on siis valinnut tämän nimen kohdalla käännösstrategiakseen mukaelman ja ainoastaan muokannut kirjoitusasua suomalaiseen suuhun sopivammaksi. Pitkänen puolestaan on Lohikäärmevuoressa kääntänyt nimen kokonaan suomeksi. Uusi käännetty nimi on *Ottinen*, joka viittaa *ottaa*-verbin imperfektimuotoon *otti* (vrt. engl. *take : took*). Ohjeissaan Tolkien kuitenkin kirjoittaa *Took*-nimestä seuraavasti:

Took. Hobbit-name of unknown origin representing actual Hobbit Tūk (see III 415). It should thus be kept and spelt phonetically according to the language of translation.
(Tolkien, 1975: 164)

Tolkienin mukaan tämän nimen alkuperällä ei siis ole mitään tekemistä englannin kielen *take*-verbin kanssa, eikä sitä näin ollen tulisi kirjoitusasun mukauttamista lukuun ottamatta kääntää lainkaan. Tässä, kuten monessa muussakin kohdassa näkyy hyvin se, miten Pitkäsen käännös sivuuttaa täysin Tolkienin ohjeistuksen, jota Juvan käännös puolestaan pyrkii noudattamaan. Juvankaan käännösratkaisu ei kuitenkaan välttämättä ole täysin Tolkienin toiveiden mukainen, sillä joidenkin lähteiden mukaan *Took*-nimessä esiintyvä vokaali tulisi ääntää pitkänä /tu:k/ eikä lyhyenä, kuten kirjoitusasultaan vastaavassa verbissä *took* /tok/, tai sanoissa *book* /bök/, *cook* /kok/ ja *look* /lok/. (Tolkien Gateway: *Took-family*). Mikäli tämä tieto pitää paikkansa, olisi esimerkiksi mukaelma *Tuuk* saattanut olla parhaiten Tolkienin ohjeita vastaava käännös.

5 Hobbitit, hoppelit ja hobitit – vertailu ja analyysi

Tässä luvussa käyn aiemmissa luvuissa esitellyn teorian valossa läpi aineistossani esiintyviä nimiä. Kuten jo johdannossa kerroin, olen rajannut tutkimukseni aiheeksi nimenomaan The Hobbitin nimikko-otusten, hobbitien käyttämät ja heihin viittaavat nimet ja niiden käännökset Pitkäsen ja Juvan teksteissä. Perustelen rajaustani sillä, että hobbitien itse käyttämä nimistö kuvastaa sitä kulttuuria ja nimimaisemaa, jossa he elävät, kun taas nimistö, jolla muut Keski-maan olennot viittaavat hobbiteihin, tuo ilmi eroja hobbitien ja muiden kansojen välillä, sekä paljastaa toisinaan muiden asenteita heitä kohtaan. Samoja asioita pohdin myös käänöksissä.

Koska lajinnimi *hobbit* on suomennettu molemmissa käänöksissä eri tavalla, viittaaan heihin tässä kolmella eri termillä. Tolkienin alkuperäisteoksesta puhuttaessa hobbitit ovat *hobbiteja*, mutta Pitkäsen Lohikäärmevuoressa *hoppeleita* ja Juvan Hobitissa *hobitteja*. Analysoin nimimaisemia sekä käänöksinä että itsenäisinä ja toisistaan erillisinäkin kansoina, joten jälkimmäisessä kontekstissa voisi tavallaan sanoa, että viittaaan heihin *endonymillä*, eli sanalla, jolla he itse omassa kulttuurissaan (tai tässä tapauksessa kirjassaan) itseään kutsuvat.

Seuraavaksi erittelen lyhyesti hobbitien nimissä esiintyviä nimityyppejä ja niiden funktioita tarinassa, jonka jälkeen käsittelen erikseen Pitkäsen hoppeleita ja Juvan hobitteja ja analysoin niitä sekä itsenäisinä nimistöinä että käänöksinä, suhteessa alkuperäisteokseen. Lopuksi vertailen vielä Pitkäsen ja Juvan käänöksiä keskenään. Nostan esiin käännösten välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä ja pohdin hieman mistä ne kenties johtuvat ja millainen vaikutus niillä on nimistöistä rakentuviin nimimaisemiin.

5.1 Hobbitien nimet

Kun tolkienilaisia nimiä tarkastellaan Ainialan, Saarelman ja Sjöblomin (2008: 333–334) määrittämien nimikategorioiden valossa, voidaan helposti todeta, että koko Keski-maan ollessa täysin fiktiivinen, ei tarinan maailmassa esiinny oikeastaan lainkaan autenttisia nimiä. Ainoita poikkeuksia ovat esimerkiksi muutamat tapahtumien nimet, kuten *Midsummer's Eve*, 'juhannusaatto', appellatiiviin pohjaavat paikannimet kuten *The Hill*, 'tietty nimetty kukkula', sekä hobbitien käyttämä ja tavallisiin ihmisiin viittaava *Big People*. Juhannusaattoa lukuun ottamatta nämä ovat kuitenkin selvästi fiktiiviseen tarkoitteeseen viittaavia realistisia nimiä, eivätkä autenttisia nimiä ja jopa juhannusaatto saattaa fantasiamaailman kontekstissa tarkoittaa jotain aivan muuta kuin se tosimaailman kontekstissa tarkoittaa.

Suurin osa hobbitien nimistöstä onkin joko tällaisia realistisia, yleiskielisiin appellatiiveihin pohjaavia nimiä, tai sitten keinotekoista, täysin Tolkienin itse keksimiä nimiä. Kirjassa esiintyy myös jonkin verran suoraan muista fiktiivisistä teoksista lainattuja nimiä, esimerkiksi velho Gandalfin ja kääpiöiden nimet on lainattu lähes sellaisenaan muinaisen Norjan tarustosta, mutta niistä suurin osa on muiden kuin hobbitien nimistöä. (Hohtari 2002: 7). Kun hobbitien nimiä vertaa muihin teoksen nimiin, huomaa, että toisin kuin muut kansat, hobbitit tuntuvat karttavan hienoja, ylätuylisiä haltiakielisiä nimiä ja suosivat sen sijaan yleiskielisiä tai keksittyjä nimiä. Tolkien (1975) kertoo, että osa hobbitien nimistä pohjaa perinteiseen englantilaiseen nimistöön, osa puolestaan walesilaiseen ja osa on täysin itse keksittyä. Tämä lokalisoi hobbitien kotiseudun Englannin maaseutua muistuttavaan paikkaan. Tolkien kirjoitti *The Hobbitin* alkujaan lapsilleen ääneen luettavaksi saduksi (Doughan 2021) ja näin onkin luonnollista, että tarinan nimimaisema on brittiläiselle lapselle tuttu ja satukirjanomainen.

Hobbitien tapa nimetä asioita kuvaa hyvin myös heidän kulttuuriaan. He tuntuvat suosivan etenkin tyttöillä kukkien yms. nimiä, kun taas poikien nimet ovat tyypillisemmin humoristisia ja keksityn kuuloisia. Etenkin Bagginsien suku tuntuu myös pitävän allitteraatioista, mikä näkyy esimerkiksi päähenkilö Bilbo Bagginsin ja hänen isänsä Bugo Bagginsin nimissä. Koska hobbitit elävät pienessä kylässä, eivätkä paljon matkustele sen ulkopuolelle, ovat paikkojen ja asioiden nimet yleensä hyvin yksinkertaisia ja yleiskielenomaisia. Kylä, jossa hobbitit asuvat on nimeltään *Hobbiton*, kylän läpi virtaava joki *The Water* ja talo joen partaalla *Bywater*. Aivan kylän perällä sijaitseva Bagginsien kotikolo (jonka seinää koristaa hyvin innovatiivisesti nimetty *A large [map] of the Country Round*) on puolestaan nimeltään *Bag End*. Sama hassutteleva yksinkertaisuus säilyy Bilbo Bagginsin ajattelussa myös hänen lähdeytään seikkailuun. Maailmassa, jossa miekat tavallisesti saavat hienoja haltiakielisiä nimiä, kuten *Orcrist* ja *Glamdring*, antaa Bilbo ensimmäisen oman miekkansa nimeksi *Sting*, 'pistos, piikki', koska se on terävä, ja kun hän jälkeensä kirjoittaa hurjista seikkailuistaan muistelmia, on otsikkona vitsikkäästi: *There and Back Again, a Hobbit's Holiday*.

Nimet kuten *Belladonna Took* viittaavat kuitenkin kielimaisemaan, jossa on kielikontakteja myös muiden kielten kanssa, sillä Tolkienin maailmassa englantia käytetään yleiskielenä, mutta nimi *Belladonna* on tullut englannin kieleen alkujaan muualta. Onkin osuvaa, että tällainen kielimaisemansa normeja rikkova nimi löytyy juuri Tookien suvusta.

It was often said (in other families) that long ago one of the Took ancestors must have taken a fairy wife. That was, of course, absurd, but certainly there was still something not entirely hobbitlike about them, and once in a while members of the

Took-clan would go and have adventures. They discreetly disappeared, and the family hushed it up; but the fact remained that the Tookes were not as respectable as the Bagginses, though they were undoubtedly richer. (Tolkien 1937: 14.)

Kiinnostava huomio hobbitien kulttuurista onkin, että vaikka Bilbo Baggins sukurasitteena onkin hieman ”Tookish”, on hän ennen seikkailuun lähtöään kuitenkin kanssahobittiensa silmissä paljon kunnioitettavampi hobitti kuin sukulaisensa Tookit. Seikkailun jälkeen muut hobitit alkavat kuitenkin pitää häntä outona ja kutsua pilkkanimillä, kuten *Poor Old Baggins*. Toisaalta kaikki muut kansat puolestaan pitävät hobbiteja ylipäätään ja vähäpätöisinä ja käyttävät siksi heistä alentavan tai jopa ivallisen sävyisiä nimiä. Esimerkiksi kääpiöjoukon johtaja Thorin osoittaa arvostuksen puutettaan Bilboa kohtaan kutsumalla häntä joukon ainoana ei-kääpiönä etunimen sijaan toistuvasti vain kontekstissaan yksiviitteisellä appellatiivilla *the hobbit* ja lohikäärme Smaug kutsuu häntä ivalliseen sävyyn nimellä *Mr. Lucky Number* (vaikka Bilbo itse esitteleekin itsensä imartelevilla lisänimillä *Ringwinner* ja *Luckwearer*, sekä kehuskellen arvostetuilla ystävillään: ”I am the friend of bears and the guest of eagles”). Seikkailunsa jälkeen hobbitien silmissä kummalliseksi käynyt Bilbo saakin uusia ylistäviä lisänimiä, kuten *Bilbo the Magnificent*, nimenomaan kotiseutunsa ulkopuolella.

5.2 Hoppeleiden nimet

Kuten jo aiemmin on tullut todettua, Pitkäsen Lohikäärmevuori-käännös sivuuttaa kokonaan Tolkienin ohjeistukset kääntää vain nimet, joissa on semanttista sisältöä ja jättää muut nimet koskematta. Sen sijaan nimistä hoppeleiden nimistö on käännetty kauttaaltaan. Jotkin nimet on korvattu kokonaan toisilla, toiset vain kotoutettu suomen kieleen poistamalla kaikki vierasperäiset konsonantit. Vain yleisnimiin pohjaavien käännösten nimet noudattavat jossain määrin Tolkienin toiveita, sillä ne ovat yleensä joko suomen kielen appellatiiveja tai muita niistä johdettuja nimiä.

Vaikka Lohikäärmevuoren käännös rikkookin Tolkienin ohjeistusta, on se tunnelmaltaan tietyiltä osin hyvin lähellä alkuperäistä (dynaaminen ekvivalenssi). *The Hobbit* on lastenkirja ja sellaisena Lohikäärmevuori on myös käännetty. Hahmojen ja paikkojen nimet pyrkivät säilyttämään alkutekstin kepeyden ja humoristisuuden ja esimerkiksi *Bilbo Baggins* -nimen alkusointu on säilytetty kääntämällä nimi *Kalpa Kassiseksi*. Hobbiton on *Hoppelila* ja Bag-End puolestaan *Kassinsuu*. Toisaalta esimerkiksi edellisessä luvussa mainittu nimi *Belladonna Took* menettää täysin lainakonnotaationsa kun siitä tulee *Kaunokoiso Ottinen*.

Kaiken kaikkiaan hoppelien nimimaisema tuntuu lokalisoituvan suomalaisessa kontekstissa tutuksi ja kotoisaksi satumaailemaksi, minkä lisäksi hoppelit määrittyvät myös tietyssä mielessä vielä hobbitejakin suljetummaksi yhteisöksi. Koska vierasperäiset kirjaimet puuttuvat kokonaan hoppelien omasta nimistöstä, ovat ulkopuolelta tulevien vieraiden, kuten velho Gandalfin tai kääpiöiden nimet siinä kontekstissa miltei kohosteisen norminvastaisia.

5.3 Hobittien nimet

Juvan Hobitti-käännös pohjaa hänen omaan aiempaan käännökseensä Taru sormusten herrasta -kirjasta, jossa seikkaillaan osittain samoissa maisemissa ja jonka takasivuilta löytyy liitteinä muun muassa useita sivuja hahmojen sukuluetteloita. Suuri osa Juvan hobittien nimimaisemaa koskevista säännöistä oli siis muodostettu jo vuosia ennen kirjan kääntämistä ja mahdolliset uudet käännösnimet piti muodostaa jo olemassa olevaan nimimaisemaan istuviksi. The Lord of the Rings ei ole kuitenkaan lastenkirja, kuten The Hobbit, joten ne ovat ymmärrettävästi tyyliltään hyvin eri rekisterissä. Juvan itsensä mukaan Hobitin lastensatumaisuus näkyy esimerkiksi siinä, että tekstissä puhutaan paljon *seikkailuista*, eikä tarinan kertojaa ole häivytetty pois, vaan hän ottaa minä-muotoisena hahmona osaa tarinaan (Juva 2021: 139).

Juvan käännös pyrkii noudattamaan Tolkienin käännösohjeita, eli vain englanninkieliset nimet käännetty (muodollinen ekvivalenssi). Kaikki appellatiivit ja niihin pohjaavat propriit ovat suomesta johdettuja ja täysin suomenkielisiä, kuten *Virta* ja *Repunpää*, mutta keksityissä nimissä esiintyy yhä suomelle vierasperäisiä kirjaimia. Lajinnimeä *hobitti* lukuun ottamatta ne ovat kuitenkin käytännössä kaikki propreja. Esimerkiksi päähenkilön nimi on kääntynyt *Bilbo Reppuliksi*. Tämä on niin kutsuttu osakäännös, sillä etunimi *Bilbo* on säilytetty sellaisenaan, mutta sukunimi *Baggins* on käännetty semanttiselta sisällöltään vastaavaksi *Reppuliksi*. *Belladonna Took* on puolestaan käännöksessä *Belladonna Tuk*, mikä suomenkielisten Reppuleiden seassa korostaa sitä, miten *belladonna* suomen kielen kontekstissa on paljon vieraampi ja etäisempi lainasana kuin alkuperäisteoksen englanninkielisessä kontekstissa.

Hobittien nimimaisema lokalisoituu fantasiamaailmaan, joka muistuttaa kulttuuriltaan englannin maaseutua, mutta on nimimaisemaltaan jonkinlainen sekoitus selkeästi vierasperäistä sanastoa ja tuttua suomen kieltä. Hobitin nimimaisema tuntuukin suomalaiselle lukijalle ennen kaikkea vieraannutetulta ja käännöskirjallisuudenomaiselta.

5.4 Käännösanimistöjen vertailu

Juvan käännös noudattaa Tolkienin käännösohjeita. Pitkäsen käännös ei noudata niitä. Valtaosa käännösten välisistä ja nimimaisemien kannalta merkityksellisistä eroista johtuu juuri tästä. Kaikki suurimmat erot esiintyvät keksityissä nimissä, jotka ovat lähes aina propreja ja vielä spesifimmin juuri yhteen tarkoitteeseen viittaavia henkilönnimiä. Kaikki yleiskieleen pohjaavat realistiset appellatiivit tai niistä johdetut propriit puolestaan ovat molemmissa käännöksissä rekisteriltään hyvin samanlaisia. Esimerkiksi sukunimet *Kassinen* ja *Reppuli* voisivat hyvin sijoittua samaan nimimaisemaan, sillä kääntäjät ovat vain valinneet *Baggins*-nimeä suomentaessaan eri sanan vastaamaan englannin kielen sanaa *bag*. Valinnalla on kuitenkin ollut suora vaikutus myös muihin tekstissä esiintyviin nimiin ja koko nimimaisemaan, sillä esimerkiksi paikka, jossa *Bagginsit* asuvat on nimeltään *Bag-End*, joka pohjaa samaan kantasanaan *bag*. Vaikka Pitkäsen käännöksessä esiintyvä *Kassinsuu* ja Juvan *Repunpää*, pohjaavatkin eri kantasanoihin, voisivat ne silti hyvin sijaita samassa kylässä.

Etenkin etunimien osalta ero on kuitenkin hyvin selvä. Juva ei ole kääntänyt keksittyjä propreja juuri lainkaan, vaan on korkeintaan mukauttanut ne suomen kieleen tarvittaessa, mutta Pitkänen sen sijaan on kääntänyt käytännössä kaikki etunimet, joista osan täysin mielivaltaisesti Tolkienin kielloista tietämättä tai välittämättä. Periaatteessa tässäkin on kuitenkin kyse vain yhdestä valinnasta, sillä jos nimistä päättää kääntää osan, ne pitää saman tien kääntää kaikki, tai nimimaisema ei ole yhtenäinen.

Lopputuloksena on kaksi hyvin erilaista, mutta kuitenkin yllättävän samankaltaista nimimaisemaa. Vierasperäiset kirjaimet etäännyttävät Juvan hobitit suomalaisesta lukijasta, kun taas Pitkäsen hoppelit on kotoutettu suomen kaltaiseen tuttuun ympäristöön. Suurimmat erot hoppeleiden ja hobittien nimistöjen välillä liittyvät siis nimien lokalisoivaan funktioon ja siihenkin lähinnä tiettyjen proprien kohdalla. Juvan hobittien nimimaisema lokalisoituu kulttuurinsa ja kielensä puolesta ehkä hieman lähemmäs alkuperäistä tolkienilaista maailmaa ja on muutenkin selvästi lähempänä sitä, mitä Tolkien toivoi, joten Hobitissa on käännöksenä Lohikäärmevuorta parempi muodollinen ekvivalenssi. toisaalta, jos miettii kääntämisen tavoitteita, niin Lohikäärmevuori hoppeleineen on selkeä lasten satu, joka tuo mieleen esimerkiksi Tove Janssonin muumit (tähän saattaa vaikuttaa sekin, että kirjassa on Tove Janssonin kuvitus), ja saattaa näin luoda suomalaiselle lapselle Hobittia paremmin saman vaikutelman kuin *The Hobbit* englantilaiselle lapselle. Muodollisen ekvivalenssin osalta Lohikäärmevuori onnistuu siis tältä osin mahdollisesti Hobittia paremmin.

6 Lopuksi

Tutkielmani aiheena olivat The Hobbit -teoksessa ja sen kahdessa eri käännösversiossa Lohikäärmevuoressa ja Hobitissa esiintyvät hobbitien, hoppelien ja hobittien nimet ja nimimaisemat. Tarkoitukseni oli tutkia mitä eroja ja yhtäläisyyksiä käännösten välillä on ja miten niistä rakentuvat nimimaisemat eroavat alkuperäisen tekstin nimimaisemasta. Hypoteesini oli, että hoppelien nimimaisema olisi hobitteja satumaisempi ja kotoisampi, j hobittien nimimaisema osuisi lähemmäs alkuperäistä, ”tolkienilaista” tarustoa.

Olin osittain oikeassa. Pitkäsen nimet ovat kyllä kotoisampia kuin Juvan, mutta erot käännösten välillä ovat oikeastaan vähän suppeampia kuin odotin. Ainakin tässä hoppelien ja hobittien kontekstissa, suurimmat nimimaisemien väliset erot käännösten välillä olivat lähinnä henkilönnimissä ja niissäkin pitkälti etunimissä. Keskeisin ero oli nimien lokalisoivassa funktiossa, sillä etunimiensä osalta vieraannutetummat hobitit lokalisoituvat nimimaisemansa puolesta fiktiiviseen fantasiamaailmaan, joka muistuttaa kenties hieman Lohikäärmevuorta enemmän Tolkienin alkuperäisteoksen Keski-maata. Pitkäsen hoppelit puolestaan on kotoutettu yhä lailla fiktiiviseen, mutta selvästi tutumpaan ja suomalaisempaan ympäristöön. Käännöstieteen näkökulmasta hobittinimet toteuttavat siis ehkä hieman paremmin muodollista ekvivalenssia, mutta hoppelinimien kohdalla dynaaminen ekvivalenssia saattaa olla hieman parempi. Suurimpana syynä eroille pidän sitä, että Juva on noudattanut käännöksissään Tolkienin ohjeistusta ja Pitkänen puolestaan ei.

Hohtarin väitteet siitä, että Hobitin nimistö kuuluu enemmän taruun ja Pitkäsen satuun saattavat pitää paikkansa koko teoksen nimistöä katsottaessa tai jonkun toisen lajin kohdalla, mutta hoppelien ja hobittien nimissä tällaista eroa ei juuri ole havaittavissa, vaan erot jäävät lähinnä sille tasolle, että nimet voivat vaikuttaa vähän siihen, millainen kuva niitä ympäröivästä maailmasta lukijalle muodostuu. Pitkäsen Lohikäärmevuori on selkeästi suomenomaiseen ympäristöön kotoutettu lastenkirja, kun taas Juvan hobittien nimet pohjaavat aikuisten käännökseen eivätkä yritä tuoda tarinaa tuttuun ympäristöön.

Jatkotutkimuksena voisi olla kiinnostavaa tehdä saman kaltaista vertailua myös teoksen muiden lajien nimistä tai tutkia samaa aineistoa hieman eri näkökulmasta. Vaikka nimien kääntämistä tutkitaankin tietääkseni suhteellisen paljon, on kirjallisuuden nimiä ja etenkin käännösnimiä tutkittu verrattain vähän, joten vastaavia ilmiöitä olisi kiinnostavaa tutkia myös jossain ihan muussa käännetyssä teoksessa.

Lähteet

Aineistolähteet

- Tolkien, John Ronald Reuel 1979. *Lohikäärmevuori eli Erään hoppelin matka sinne ja takaisin*. Suomentanut Risto Pitkänen. Tammi, Helsinki.
- 2003. *Hobitti eli sinne ja takaisin*. Suomentanut Kersti Juva. Runojen suomennos Panu Pekkanen. –WSOY, Helsinki.
- 1979 [1937]. *The Hobbit or There and Back Again*. Unwin Paperbacks, Lontoo.

Muut lähteet

- Ainiala, Terhi – Saarelma, Minna – Sjöblom, Paula 2008. *Nimistöntutkimuksen perusteet*. SKS, Helsinki.
- Doughan, David 2021. J.R.R. Tolkien: A Biographical Sketch. Muokattu viimeksi 19.05.2021. Viitattu 20.1.2023. Saatavissa: <https://www.tolkiensociety.org/author/biography>
- Hohtari, Laura 2002. J. R. R. Tolkienin teoksen *The Hobbit or There and back again* ja sen kahden eri suomennoksen nimistöt genren ja kronotopian rakentajina. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Juva, Kersti 2021. *Tolkienin tulkkina: Tarina sormusten herran suomentamisesta*. – SKS Kirjat, Helsinki.
- Käkelä-Puumala, Tiina 2008. Persoona, funktio, teksti – henkilöhahmojen tutkimuksesta. – *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*, s. 240–270. Toim. Outi Alanko-Kahiluoto ja – Tiina Käkelä-Puumala. SKS, Helsinki.
- Kontuwiki*. 'Lohikäärmevuori', Muokattu viimeksi 18.6.2021. Viitattu 12.1.2023. Saatavissa: <https://kontu.wiki/Lohikäärmevuori>
- Kontuwiki*. 'Lohikäärmevuoren nimet'. Muokattu viimeksi 23.5.2021. Viitattu 9.12.2022. Saatavissa: https://kontu.wiki/Lohikäärmevuoren_nimet
- Laakkonen, Kati 2016. J. R. R. Tolkienin teoksen *The Hobbit* kahden eri suomennoksen erisnimien vertailu. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Mentula, Mikko 2006. Klonkku, Reppuli ja Hallavaharja. Fiktiivisten erisnimien muodostus, merkitykset ja funktiot J. R. R. Tolkienin teoksessa *Taru sormusten herrasta*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

- Mäenpää, Hannele 2019. *Irvikissa vai Hangon kisu?* Rakkaalla hahmolla on monta nimeä – Hahmonnimet Lewis Carrollin *Alice's Adventures in Wonderland* -teoksen eri suomennoksissa. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Sivula, Jaakko 1977. Erisnimestä yleisnimeksi. *Kielikello*. 9/1977. Verkkojulkaisu. Saatavissa: <https://www.kielikello.fi/-/erisnimesta-yleisnimeksi>
- Sjöblom, Paula – Ainiala, Terhi 2020: Nimistöntutkimus. Teoksessa *Kielentutkimuksen Menetelmiä I-IV*, s. 800–826. Verkkojulkaisu. Toim. Luodonpää-Manni, Milla – Hamunen, Markus – Konstenius, Reetta – Miestamo, Matti – Nikanne, Urpo – Sinnemäki, Kaius. SKS, Helsinki. Saatavissa: <https://doi.org/10.21435/skst.1457>
- Tiittula, Liisa – Kolehmainen, Leena 2020. Käännöstiede ja sen menetelmät. Teoksessa *Kielentutkimuksen Menetelmiä I-IV*, s. 942–973. Verkkojulkaisu. Toim. Luodonpää-Manni, Milla – Hamunen, Markus – Konstenius, Reetta – Miestamo, Matti – Nikanne, Urpo – Sinnemäki, Kaius. SKS, Helsinki. Saatavissa: <https://doi.org/10.21435/skst.1457>
- Tolkien, John Ronald Reuel 1975. Guide to the Names in *The Lord of the Rings*. Jared Lobdell (toim.) *A Tolkien Compass* s. 155–201. Open Court, La Salle, Illinois.
- Tolkien Gateway: Took Family*. Muokattu viimeksi 30.8.2022. Viitattu 30.1.2022. Saatavissa: https://tolkiengateway.net/wiki/Took_Family
- 2002 [1973]: *Taru sormusten herrasta*. Suomentanut Kersti Juva. WSOY, Helsinki.
- VISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki. Verkkoversio. Luettavissa: <https://kaino.kotus.fi/visk>
- Wessberg, Zara 2021: Gollumista Klonkkuun ja Bullroarerista Härkäräikkään Fiktiivisten henkilönnimien suomennokset J.R.R. Tolkienin *Taru Sormusten Herrasta 1. Sormuksen Ritarit* -teoksessa. Pro gradu -tutkielma. Åbo Akademi.

Liitteet

Liite 1. Nimen funktiot kaunokirjallisuudessa (Ainiala et al. 2008: 339)

1. *Identifioiva funktio*: nimi viittaa fiktiiviseen tai ei-fiktiiviseen henkilöön, paikkaan tai muuhun tarkoitteeseen ja erottaa sen muista saman lajin edustajista
2. *Fiktionaalistava funktio*: nimi tekee tarkoitteestaan fiktiivisen henkilön, paikan tai muun tarkoitteen
3. *Lokalisoiva eli paikallistava funktio*: nimi viittaa tiettyyn ajankohtaan tai paikkaan
4. *Sosiaalinen funktio*: nimi viittaa yhteiskuntaluokkaan tai yksilön identiteettiin ja rooliin yhteisössään
5. *Deskriptiivinen funktio*: nimi kuvailee henkilöä, paikkaa tai muuta tarkoitetta ja antaa siten lisäinformaatiota kyseisestä tarkoitteesta
6. *Assosiatiiivinen funktio*: nimeen liitetään tarkoituksellisia, teoksen sisältöä tukevia assosiaatioita reaali maailmassa olemassa oleviin tai fiktiivisiin henkilöihin, paikkoihin tai asioihin
7. *Affektiivinen funktio*: nimet heijastavat erilaisia tunnetiloja ja luovat teoksen tunneilmastoa
8. *Ideologinen funktio*: nimi viittaa kyseiseen tarkoitteeseen liittyvään ideologiaan tai tukee teoksen ideologista sanomaa
9. *Luokitteleva funktio*: teoksen henkilöitä, paikkoja ja asioita luokitellaan erilaisiin alaryhmiin sisällöllisesti tai rakenteellisesti samantyyppisten tai vastakkaisten nimien avulla
10. *Narratiivinen funktio*: nimet toimivat olennaisina elementteinä tarinan kerronnassa
11. *Humoristinen funktio*: lukijaa viihdytetään ja hauskuutetaan nimiin liittyvän kielellisen leikkittelyn avulla.